

**Les pobres Griseldes s'anaren empobrint amb els segles
(Un colofó per al *Griselda* de Bernat Metge)**

Júlia Butinyà
UNED; RALBL

El primer pas, a la literatura italiana

Cal partir del darrer conte del *Decameró*, que, amb la desgraciada Griselda al cim, com sùmmun de virtut, corona la magna obra; és realçada entremig de les altres dones, en una obra orientada a elles i en què brillen els personatges femenins. La narració té un marc, la *cornice*, que és un dels components amb què Boccaccio establí la narrativa europea (Branca, 29), així com Petrarca fixà la lírica. Ací, al relat X, 10, el precedeix la qualificació del comportament del marit com «matta bestialità», segons el personatge relator, Dioneo; qui ho remata al final, execrant-lo i dient amb humor negre que hi ha nobles que «sarien più degni di guardar porci» (Rossi, 30, 62). Així doncs, el marc en dóna la clau de lectura deixant assentat que el marquès de Saluzzo, Valter, és un exemple antiexemplar d'extorsionador mental; avui, un típic cas de violència de gènere o de delinqüència per agressió psicològica. Vist, doncs, dins el seu context literari, el *Griselda* es converteix en una obra de denúncia, on, a més de l'admiració i compassió, que li són característiques pel to sentimental, resalta l'acusació envers el marit, provocant la indignació.

El certaldès prengué el tema de la literatura popular, mantenint al *Decameró* que valorava la sana virtut del poble, la qual exalça, a l'igual que fa en *Genealogiae deorum* amb els textos humils que provénen de llocs menyspreats, com poden ser les rondalles de les velles, en les nits d'hivern, al voltant del foc (XIV, x), perquè tots poden ser portadors de veritats morals. Boccaccio, que anava contra la diglòssia lingüística, com mostrà fent una meravella amb la llengua vulgar, aplicava a la literatura el mateix principi antidiglòssic.

Ara bé, el conte agradà molt al seu amic Petrarca, qui, considerant-lo digne d'un major ennobliment, el traduí a un exquisit llatí (*Griseldis*); junt amb aquest ascens, amb el qual separava la noia de les altres decameronianes -algunes massa alliberades, diu-, vestia el relat amb una tirada religiosa; ho constata el colofó, on, segons la cita de l'epístola de sant Jaume (I, 13), l'home s'ha de portar amb Déu com Griselda amb Valter. D'aquesta manera, en comptes de criticar el marit, Petrarca el divinitzava; així també, el relat donava consistència al vell repartiment dels papers de la parella, valorant la paciència i submissió de la dona, martiritzada fins a l'extrem que li tregueren els fills per tal de provar la seva fidelitat amorosa. Sota aquests plantejaments, li enviava la traducció al certaldès, acompanyada de les seves darreres cartes -del llibre XVII de les *Senils* (Rossi, 74-80)-, a tall d'imprescindible marc.¹

Resposta des de la literatura catalana

De la literatura catalana estant, poc després, Bernat Metge, afí al naturalisme de Boccaccio, torna el conte al romanç i el tradueix al català. Però ho fa sobre la traducció llatina, ja que això li permet manifestar per mitjà de petits retocs i ironies les diferències ideològiques envers el gran mentor dels humanistes i el seu gest d'ascensió. Metge, encara, continuant l'adhesió decameroniana cap a la dignificació de la llengua vulgar, fa

¹ La XVII, 3 començava amb un prefaci ("*Librum tuum*") i cloïa amb un epíleg ("*Hanc historiam*"); com que no arribà a destí -com tampoc ho havia fet la 2-, envià una 4ª, redactant altra carta inicial ("*Arsit amor*").

de la seva versió en llengua catalana el primer text humanístic de la Península, com bé valorà Riquer (1959, *53-*58; 1964, 373-378).

La diglòssia que atacava Metge es revela a les cartes adreçades a la destinatària (Ysabel de Guimerà), amb què, segons la lliçó dels mestres, embolcalla el seu *Griselda*. Metge aprofita l'avinentsa per defensar el caràcter real i per tant exemplar, que Petrarca -com que no era històrica, sinó ficció: una faula-, havia qüestionat a dites *Senils*; així doncs, Metge s'arreglera amb Boccaccio, qui repetia al *Decameró* que els herois del poble ja ho eren de reals, així com els seus contes verídics, i on es planyia perquè el prenien per un contador de faules. El notari barceloní, que ha reprès l'esperit decameronià, accentuant el naturalisme literari i la càrrega moral (Marco 2013), contradiu encara el mentor traslladant el tema al pla ètic mitjançant una citació d'Ovidi, la qual considera el patiment com una oportunitat humana de creixement, en oposició a l'enfocament d'orientació religiosa de Petrarca. La discussió griseldiana Metge la mantindrà a *Lo somni* (Butinyà 2017), on l'atorga una gran volada, fins al punt que, dins la seva galeria de dones excelses, al llibre IV, posa Griselda com únic exemple de virtut de dona cristiana i, cap al final, en congruència amb el *Decameró*, condemna els vicis dels homes, de manera fulminant, com havia fet Dioneo.

La *Griselda* catalana, doncs, és una àmplia i doble rèplica d'antimisoginisme i d'antidiglòssia. Metge ho remarca dient que Griselda és històrica -7 vegades en les poques línies de les cartes; fet que la justifica com modèlica front a l'argument petrarquesc desmereixedor d'exemplaritat- i ho repeteix un cop més -8 en total- en esmentar la seva pròpia versió al llibre IV de *Lo somni*. Referència aquesta que li torna a acostar a Boccaccio, per tal com la retrata dins l'humil escenari que hem vist de les *Genealogiae*, a través del qual Boccaccio rellevava la literatura baixa. La intertextualitat amb què anostra l'escena boccacciana és gairebé literal, dient que: «ja la reciten les velles per enganar les nits, en les vetles, com filen en ivern entorn del foch» (ed. 2007, 244); de manera que, així com tots dos autors afirmaven que no hi ha classes amb el gènere i la llengua, tampoc no n'hi amb els textos.²

El recorregut del relat griseldià: del voltant del foc a voltar el món

L'Humanisme, revolucionari i rupturista, es feia de coses així: petites rectificacions d'alt nivell, manifestades amb una perfecció exquisita i expressives de la dignitat humana, de l'home i de la dona. I Griselda, de l'àmbit recòndit del folklore, gràcies a la sublim ploma de Petrarca, passà ràpidament a *best-seller* i la veiem aviat de moda pertot Europa. Però l'expansió comportà un descuit i un empobriment, donat que el *Griseldis*, d'acord amb el seu marc, vehiculava una concepció tradicional de la dona (Hernández, 399). Per tant, hi ha Griseldes en alemany, islandès, portuguès, rus, etc., despullades, però, de la profunda problemàtica plantejada.

La primera traducció fou la francesa, en què Philippe de Mézières no acusa cap sensibilitat envers la discussió inicial; com tampoc ho fa l'anglesa de Chaucer en *Els contes de Canterbury*. Encara medieval, la de Christine de Pisan té amb tot certa sensibilitat feminista, amb el benentès que és un manual d'educació en les virtuts pròpies de la dona, en què predomina la religiositat. Al segle XVII, Charles Perrault, autor de clàssics infantils, fa de Griselda un model d'esposes, com abans havia fet Mézières. En l'àmbit artístic destaquem algunes òperes al XVIII: la d'Alessandro Scarlatti amb llibret

² Aquests conceptes els he ampliat recentment en “Deu petiteses que magnifiquen la *Griselda* catalana”, *Mirabilia. Medtrans* 12 (2020/2) i l'obra de Metge l'he traduïda al castellà en *Projects. Publications of eHumanista* (Butinyà 2020c).

de Pietro Metastasio -el qual també havia musicat Albinoni- sobre el text decameronià, i la de Vivaldi, amb llibret de Carlo Goldoni, on Griselda, de marquesa, ha passat a reina.

Contrast entre les tres grans Griseldes

Tot plegat, podem desprendre que, després d'aquella dignificació de Boccaccio, amb dones reals i lliures, o la de Bernat Metge, que es perllonguen amb força i puresa en les dones esplèndides d'una novel·la humanística com el *Curial*, res de res. I recordem com s'exalcen les dones a *Lo somni*, quan, havent desfilat les insignes heroïnes clàssiques al davant de Griselda, Metge, en llur defensa, s'acara a l'endeví Tirèsias -interlocutor seu als dos darrers llibres- amb idees tan contundents com les que componen aquesta magnífica lloa:

Tu saps que, si dones no fossen stades, toda humana natura fore perida en Adam. No foren ciutats, castells ni cases; no foren reys, cavallers ne armes; no foren ciutadans, menestrals ne lauradors ne naus; no foren mercaders, ni mercaderies; no foren arts, leys, cànones ne statuts; ne foren festes, jochs, dançes ne amor, que totes coses sobrepuge.

Algú no sabera lo moviment dels cels e de les planetes, ne haguera conexença d'aquells; ne ençercara les operacions amagades de natura, ne sabera per què la mar infla ne en quina manera gita l'aygua per les venes de la terra, la qual puys torna cobrar; ne en quina forma són ligats los elaments entre ells, ne les influències dels corsos celestials; ne per què és la diversitat dels quatra temps de l'any, e de la granesa e poquesa dels dies e de les nits; ne per què respon Echo en les concavitats quant hom crida, ne per què lo levant tira los núvols pluyosos e la tremuntana los encalça; ne per què la terra tremola, ne moltes altres coses naturals que t'engendrarien fastig si les te dehia especificadament.

No ignores que, quant hom és sa o malalt, elles servexen pus diligentment e mils e pus netament que hòmens. Tart consellarien que hom vage en bregues, tavernes, jochs ne lochs deshonestes. Si Èctor, Július Cèsar e Pompeu haguessen creegut consell de dones, lur vida no fore estada tant breu: les istòries clares són. Ultra les malediccions que has recitat de dones en general, has dit terrible mal de la dona que jo més am en lo món. Dich-te que açò no poria pacientment tol·lerar. Oges, donchs, e veuràs com te provaré lo contrari. (ed. 2007, 254-257)

La demostració darrera que s'anuncia ací -val a dir, els arguments contraris a l'atac misògin de Tirèsias a les dones que, mitjançant el *Corbaccio*, havia fet al llibre anterior, el III-, Bernat la pronuncia girant-li tots aquells arguments; la resposta, descarada i en rodó, forma part del seu al·legat aclaparador a favor de les dones. Ara bé, observem que l'estil hiperbòlic de la invectiva humorística concorda en gosadia amb aquesta lloa femenina que la precedeix, així com ambdós fets són seqüeles de la sublimació de la noieta com únic exemple de dona excelsa de la cristiandat. I donat que Metge és un moralista, la insistent exageració de les tintes convida a interpretar la virulència sota un carès de denúncia, el qual és fàcil d'assimilar al comentari paral·lel de Dioneo en cloure el conte. Vista així, la irònica diatriba amb què Metge tanca el discurs moral dels dos darrers llibres de *Lo somni* és equivalent al judici amb què el relator del darrer conte del *Decameró* tancava el seu amb una sortida sarcàstica, tan dura com divertida, contra els homes. Visió de conjunt que és resultat d'haver llegit el relat sota l'aurèola de magnificació de Griselda, però dins del doble traç de l'original, que incloïa una reprovació interna i literària. El recurs formal de la cornisa també l'havia utilitzat Petrarca en emmarcar la seva traducció, però altrament, en forma d'epístoles allisonadores per al certaldès.

Per consegüent, si s'havia contemplat el marc epistolar a madona Ysabel a la llum del petrarquesc, a *Lo somni* s'ha de veure el record redoblat per al·lusions; car tots dos havien entès la funció de l'emmarcament als seus Griseldes, però Metge, al gran diàleg, recupera una part -la d'indignació i revolta- del marc boccaccià, que portava ben gravat; i, insatisfet amb la *imitatio* a l'estil del marc llatí, n'hi rescata tot el sentit crític primitiu. N'era un deute pendent. Aquesta lectura es recolza atenent que, com que Petrarca en el III llibre de *Lo somni* -disfressat de Tirèsias- recita i aconsella des del *Secretum*, Metge l'està contestant de nou i seguidament, al llibre IV, en la línia que ja havia fet al *Griselda*; on així mateix eren els dos italians els seus col·locutors i sobre la mateixa matèria. L'extrema precisió és una de les qualitats de Bernat Metge (Riquer 1964, 377).

Aquest aplec de detalls desfà la pregunta que fins no fa gaire es feia la crítica quant a poder constatar que conegués la versió decameroniana, però que Tavani ja subscriu (p. 168), donat que evidencien que Metge no sols coneixia l'estil sinó que l'havia escorcollat (Ribera, 564), així com estava molt familiaritzat amb altres obres de Boccaccio (com *Il Comento*, el *Trattatello*, *De claris mulieribus*, *De casibus virorum illustrium*; cfr. ed. 2007, notes 46, 159, 361, 487...). A qui prengué com mentor, mentre que tothom i arreu prenia Petrarca.

Panorama del relat griseldià a la Península

En llengua catalana, passant als segles que pertoquen a l'època del congrés internacional on line de la Universitat de València, de 2020 ("Proscrits, marginats i minories a la Corona d'Aragó- ss. XV-XVIII") –que, després del segle XV, entre l'etapa medieval i la Renaixença, podríem anomenar els segles "de l'Endemig"-, no he sabut trobar Griseldes de relleu. Dins els reculls folklorístics, però, es troba algun plec solt de canya i cordill als segles XVIII i XIX, com el *Romanç extret de la novela*, editat per A. Bulbena i Tosell, la *Historia de Griselda*, la qual «lo marquès Walter prengué por muller essent una humil pastorareta [sic], é isqué lo más singular exemple de la obediencia que tota dona casada deu tenir a son marit».

Seguint el tema de la dona, recorro a un recull de textos invisibles literàriament que m'és proper³, bé que he d'advertir que no en cal treure moltes cites, perquè hi basta una ullada per adonar-se del tractament consabut. Hi podem notar que en la comèdia de santa Quitèria, la més culturalista del recull, s'hi diu que la Carn, personatge que va de vermell, és «una senyora galán (...) que serà bona per sopar»; en continguts, de tota manera, s'hi pot rellevar alguna idea de valor, però tòpica de l'època -que és la de Moratín-, car es critica el casament obligat (Butinyà, Prat & Vila). La peça ostenta un lèxic injuriós molt ric, especialment subtil pel que fa a la dona (Butinyà 1998, 193-194). Al drama de sant Julià i santa Basilissa, que té algunes bromes picants i de mal gust, n'hi ha d'adreçades a les dones del públic i tot (Butinyà, Prat & Vila). De l'autor d'aquesta darrera obra hagiogràfica, Narcís Collell, tenim també material d'estudiant, on les referències femenines reproduïxen la picaresca escolar: «anant a cercar ayga pels malalts, minyons de mals costums t'apedregaren y trencaren els cànters que portaves sota l'aixella» (Butinyà, Condom & Vila). Heus ací la dona amb el paper estereotipat, anodí i objecte de burles; a tot estirar, si ostenta un caire positiu, porta un vano a la mà, aleshores tan de moda. Pobresa i vulgaritat com alternativa a ser absent.

Amb un salt en el temps, arribo a una *Griselda* dels voltants del Noucentisme -que no he pogut consultar-, il·lustrada pel dibuixant Josep Obiols: *Griselda, la campesina*

³ El bagatge analitzat es troba a l'arxiu de can Butinyà, que conservo, procedent de l'aplec que salvà el meu avi, Martíria Butinyà, al segle XIX, comprant-lo als molins paperers i evitant així la seva destrucció. N'hi ha consuetes, quaderns d'estudi, llibretes de notaris i d'exercicis de llengua, peces de teatre, etc. (Butinyà 1996); estan publicades les obres de principal interès.

(amb un títol interior: *Griselda, la campesina avispada 'cuento toscano'*) i publicada en castellà per l'editorial barcelonina Muntanyola (1916?); poc després, figurà com autor el valencià Juan Laguía.

A fi de seguir el contrast més àmpliament anirem a la literatura en castellà. Aquí, als segles XVI i XVII, Griselda és inspiració de dos autors: del valencià Joan de Timoneda, qui la insereix com la segona *patraña* del *Patrañuelo* -fonamentant-se al text metgjà segons Romera (p. 215)-, i de Lope de Vega, a la comèdia *El ejemplo de casadas y prueba de la paciencia*, de títol ben explícit (Butinyà 2002a, 80-81)⁴. És una mostra petita però feaent del moment daurat que al Renaixement vivien les lletres castellanes, que -com les catalanes als Segles d'or medievals- s'estaven al primer reng de l'actualitat. El seguiment d'edicions i traduccions en l'època renaixentista, que n'han desenvolupat Conde & Infantes (p. 67-79), permet comprovar que -a pesar d'estimar-se com joies- la davallada en riquesa de significacions front a l'Humanisme tingué lloc pertot arreu, segons acusen Griseldes d'autors molt notables.

Reflexions sobre les perioditzacions

Griselda, doncs, de la rica vivència dels primeríssims humanistes, ha passat als segles del congrés en un enllaç de tornada cap a l'Edat Mitjana, deixant un buit respecte a la discussió humanística i a les greus i intricades problemàtiques que se'n derivaven; podríem dir que el seu pas ha estat de marxa enrere. Fet que fa reflexionar sobre les perioditzacions.

Primera reflexió: dins d'una panoràmica general

Un cop ultrapassat el moment del canvi propiciat pels grans trescentistes italians, ja al Renaixement, la projecció de les Griseldes s'identificà amb la de Petrarca, amb la consegüent perduració de la imatge de la dona tradicional -trepitjada als segles mitjos, si excloem l'amor cortès-; és a dir, va perviure amb bones vestidures literàries, però assegurant la vella tradició (Butinyà 2020a). Aquesta apreciació, la qual atesten les confrontacions efectuades, és útil per distingir entre Humanisme i Renaixement; distinció rellevant, car els moviments, com que no són estàtics ni rectilinis i vacil·len entre continuïtat i discontinuïtat (Guillén, 364-379), a vegades generen desorientació; a més, la inspiració als clàssics, element constitutiu de tots dos moviments, els pot fer confondre. Encara, la imatge triomfadora petrarquesca -amb el reverencialisme adherit- ha pogut contribuir a desdibuixar el primeríssim impacte humanista, on hem capbussat una mica.

Bé que algunes visions panoràmiques molt vàlides passen per alt aquest tipus de fluència, tractant tan sols dels símptomes als autors, si hom prescindís del concepte Humanisme, d'acord amb el que acabem de comentar, hi hauria el risc de desconcert. Així sembla que ha esdevingut a nivell internacional, car la manca de claredat o fins i tot la negació del moviment (Batllori, 3-26) poden haver portat al guirigall actual quant a l'aplicació de les denominacions (humanista, prehumanista, humanista renaixentista, etc.); la desarticulació és sobretot flagrant davant el salt mortal que sobrevé quan, sense els adequats matisos, es passa de l'Edat Mitjana al Renaixement (Butinyà 2020b). Nogensmenys, tot i que el moviment es realitzi a cada cultura amb notes inherents i identificadores, malgrat les dissemblances i vicissituds, les literatures occidentals que, arran dels trescentistes italians, experimentaren la marca innovadora de l'Humanisme -encara que fos de manera confusa o tardana- acostumen a subscriure'l (Humanisme castellà, francès, polonès...) sota el criteri del factor renovador. Altrament, sense

⁴ Entre aquestes pàgines a més poden veure un quadre amb les fonts de les cartes que envolten les Griseldes llatina i catalana, les quals s'hi estudien; fonts que són eloqüents del caràcter de dits relats.

engranatges, l'evolució cultural es veu desconjuntada, enfosquint-se la seva comprensió. Perquè, amb cadència més o menys singular, el moviment *eppur si muove* i fa d'anella.

Segona reflexió: de cara a la literatura catalana

En aquest àmbit, la innovació que trencava amb vells estereotips mentals i que apuntava a una renovació de la moral i de la literatura en profunditat, va sorgir de manera molt intensa i pionera gràcies a Metge (Butinyà 2010), emulador de Petrarca; i hi és únic, com també és únic l'aretí a la literatura italiana. Amb tot, cal tenir present que, abans d'assimilar els italians al *Griselda*, ja en 1981, al *Llibre de Fortuna e Prudència*, havia començat l'allunyament del passat cultural, recolzant-se als llatins i a l'ombra de Lucà (Butinyà 2002b, 91-146). Seguiren la nova ànsia literària el molt italià *Curial* (Soler 2017) i un nucli efervescent amb configuració de mosaic a València. Tots tres casos, ben renovadors, que es donaren en un segle aproximadament i emprant la mateixa llengua -fora de l'afegitó de la llatina a redòs de la cort napolitana, la qual augmentà l'alè humanístic i tot-, responen amb coherència i naturalitat als llocs de predomini cultural sota les circumstàncies sociològiques de la Corona catalanoaragonesa: Barcelona, Nàpols i València (Butinyà 2002c). I és arriscat de perfilar-hi exclusions sense un patró objectiu, comptant que no existeix una tarifa plana igualadora i que no hi han valgut intents proposats en altres ocasions, com ara de concretar-ho segons la quantitat d'addictes. Als grans moviments -com passa amb el Romanticisme- els delaten les actituds per sobre d'aspectes com el pedigrí o la xifra d'integrants, la qual pot ser molt minoritària. L'audiència de Metge era la seva colla d'amics.

Ara bé, a través del tema de la dona, el qual és sensible a aquells canvis, hem confirmat el ralenti de l'empenta de renovació al període secular de l'Endemig. Comparativament quant al passat i en un pla cultural d'ampli abast, hi hagué una davallada, ja coneguda i que no caldria subratllar si no fos perquè l'oblit de la valoració de la pròpia aportació humanística anterior, tingué una ombra molt allargada⁵ i ben peculiar. Així, després dels esforços per subsanar dita pèrdua de ritme gràcies a un entusiasta renèixer decimonònic, al segle XX, pel que fa a la contribució al primer Humanisme, hom es troba amb màxims d'apreci -cap al principi- i de negació -cap al final-, perquè als darrers decennis s'arribà a ometre aquella empenta cultural renovadora, fent controvertible àdhuc la seva existència. Costa de trobar motius de pes per diferir de les altres literatures davant l'espectacle de l'afany regenerador del classicisme del *Curial* (Gros), de la dinàmica producció valenciana i de les originals i atrevides obres metgianes, trets de què les etapes posteriors creadores manquen, almenys amb aquesta intensitat; així s'entén que aquelles de la primera tongada s'hagin inclòs amb normalitat al conjunt humanístic espanyol (González Rolán, Saquero & López Fonseca).

A continuació, d'acord amb les reflexions generals, passo a extreure'n algunes conseqüències. Una és que les alteracions del nivell de qualitat, els esquemes preconcebuts, els sotrats, etc. sembla que no podrien fer desaparèixer les anelles d'un curs literari determinat i que, a l'igual que no és factible d'inventar-les, tampoc no es podrien anul·lar, perquè -suaument o brusca- li donen joc. Això sí, amb que hi hagi vida; vitalitat de la qual n'és garantia el manteniment de la llengua, que ací fou sempre vivent fins en testimonis tan marginals com els que hem vist.

⁵ L'autor objecte de la meua tesi doctoral -F. Xavier Butinyà, SI, home de la Renaixença-, manifesta en cartes al seu amic, l'erudit Pere Alsius, l'admiració per la llengua catalana antiga, sent desconixedor de les obres més significatives ací tractades. (Cfr. Solà & Marcet i Salom I, 1060-1061; II, 1318).

D'altra banda, una tradició ben estructurada en conserva reforçades les fites principals, valorant el seu caràcter i funció; d'altra manera, es coneixen però no es comprenen. Així veiem obres ben representatives, com ara la *Commedia* o el *Quixot*, de les quals fins i tot la gent del carrer en sap parlar. Però si no passa així, potser és que no s'han comprès del tot, potser perquè no s'han inserit dins el context que les correspon amb tota la seva significació; això darrer s'ha verificat actualment amb el *Curial*, ja que, quan es llegia com medievalitzant, resultava una raresa. Els exemplars emblemàtics, com esdevé també amb *Lo somni* -totes dues obres de moments i entorns diferents però pertanyents a un mateix clímax cultural-, cal que estiguin contextualitzats dins del seu circuit. No és cap invent: Rubió i Balaguer (p. 142) ja estimulava a trobar les anelles de la tradició.

Així doncs, cal revalorar a fons la cruïlla humanística i el seu espectre pel que té de baula o de frontissa, així com s'ha fet un esforç considerable⁶ cara a la recuperació d'aquells segles passats sense el bagatge cultural propi a l'abast. I aquesta revaloració ha d'atendre obres que han pogut passar per menors o més subsidiàriament. Com la *Griselda* catalana, que és un monument literari, exponent d'una discussió per excel·lència humanística i una de les tres grans *Griseldes* universals, bé que segueixi força desconeguda.

Com segona conseqüència -al meu discret entendre, perquè n'hi ha especialistes més especialitzats-, suggeriria de no excloure de l'etapa humanística el formidable conjunt del Quatre-cents valencià (Corella, March, Martorell, Villena...) pel fet que sigui barrejat quant a aparença i continguts; precisament, és una bona mostra del bull i l'amplada del moviment, que, des dels seus inicis, exhibí una gran diversitat, no sols ideològica -com hem vist- sinó també de formes, temes i gèneres. Ací, hi sura un segell comú, el de la voluntat de separació de la més vella mentalitat, sigui rebutjant les formes obsoletes, la cavalleria més medievalitzant, l'arcaica desestimació de la dona o inclús unes rànies moral i religiositat.

Lligat a això es podria deduir una tercera conseqüència, perquè, si a aquell primer impuls a la Corona d'Aragó, molt pròxim als pioners italians, que conté una personalitat tan ferma com la de Metge, se li afegeix un autor que no procedeix del gran mar de l'Escolàstica (el del *Curial*) i hom li suma el pletòric conjunt de l'entorn valencià, sacsejat així mateix per les novetats, s'hauria de reconèixer com encertada la denominació tradicional d'Humanisme català (Butinyà 2003, 2008; Butinyà & Cortijo).

I una vegada arribats ací, es fa imperiós remuntar als orígens, que en aquestes lletres ens condueixen indefectiblement a una figura de ressò internacional: el mallorquí Ramon Llull, a qui, com més va, més intensament van a parar les arrels humanístiques; i l'ascendència no és ja a causa de la llengua, ans pel seu signe d'identitat⁷. Ja ho advertí Rubió i Lluch en reconèixer-lo intuïtivament i sagaç al darrere de Bernat Metge, el pensament del qual qualificà de "palesa derivació luliana" (Rubió i Lluch, 75). Autors tots dos que constitueixen la denominació d'origen d'aquesta cultura i que, amb autèntica devoció filològica, cal mantenir ben col·locats al seu lloc.

Tanmateix, hom podria dir que, al capdavant, tot depèn de la definició del perfil i personalitat d'aquest segon Humanisme -que desvetllava el primer, el clàssic-; però no hi errarem massa si la posicionem prop de l'origen, tot just al moment i caliu que hem atès, on sojornen els dos grans autors italians i d'on no es pot extirpar en bona lògica, gràcies a *Griselda*, el català.

⁶ Cal fer referència als investigadors de mitjans del segle XX -entre els quals, Antoni Comas- i també als més recents, procedents sobretot del país Valencià -entre els quals, Vicent J. Escartí-.

⁷ Per la vertebració de la literatura catalana medieval a partir de Llull, sota un punt de vista global, cfr. Butinyà 2020b, i des del formal ací tractat -en concret, pels marcs-, id. 2009: 249-251.

Obres citades

- Anònim. “La comèdia de sant Julià i santa Basilissa.” Júlia Butinyà, Enric Prat & Pep Vila eds. *eHumanista/IVITRA* 3 (2013): 398-542.
 <https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefile/ivitra/volume3/17_butinya.pdf>
- Anònim. “La comèdia hagiogràfica de santa Quitèria. Edició del text.” Júlia Butinyà, Enric Prat & Pep Vila eds. *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins* 41 (2000): 191-266. <<http://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/54370>>
- Badia, Lola. “El terme ‘Humanisme’ no defineix la cultura literària dels nostres escriptors en vulgar dels segles XIV i XV.” *L’Avenç* 200 (1996): 20-23.
- Batlloori, Miquel. *Obra completa V. De l’Humanisme i del Renaixement*. València: Tres i Quatre, 1995.
- Branca, Vittore. “Boccaccio protagonista nell’Europa letteraria fra tardo Medioevo e Rinascimento”. En María Hernández Esteban ed. *La recepción de Boccaccio en España. Cuadernos de Filología Italiana. Actas del Seminario Internacional Complutense 18-20 de octubre de 2000* (2001/3). Madrid: Universidad Complutense. 21-37.
- Butinyà, Júlia. “El teatro tradicional catalán de los siglos XVII al XIX.” *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 4 (1996): 59-83.
 <<http://revistas.uned.es/index.php/RLLCGV/article/view/5709/5436>>
- . “Una comèdia de santa Quitèria del segle XVII.” *Annals de l’Institut d’Estudis Gironins* 39 (1998): 175-198.
 <<https://www.raco.cat/index.php/AnnalsGironins/article/view/54304/63670>>
- . “Barcelona, Nápoles y Valencia: tres momentos del Humanismo en la Corona de Aragón.” En *Historia y poética de la ciudad. Revista de Filología Románica* (2002c): 91-107. <<http://dialnet.unirioja.es/ejemplar/59045>>
- . *En los orígenes del Humanismo: Bernat Metge*. Madrid: UNED, 2002b.
- . *Del Griselda català al castellà*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, “Minor” 7, 2002a.
 <http://www.boneslletres.cat/publicacions/Altres_publicacions/b29314331.pdf>
- . “Sobre el Humanismo catalán y las periodizaciones.” En *Del Humanismo. Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 9 (2003 [2004]): 51-278.
 <<http://revistas.uned.es/index.php/RLLCGV/article/view/5867/5594>>
- . ed. i trad. Bernat Metge. *Lo somni. El sueño*. Madrid: Atenea, 2007.
- . “El Humanismo catalán en el contexto hispánico”. En Sol M. Prendes ed. *El Humanismo hispano, “La Corónica. A Journal of Medieval Hispanic, Languages, Literatures & Cultures”* 37/1 (2008): 27-71.
- . “El marc del *Libre de contemplació* i Boccaccio.” *Revista de Lenguas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca* 14 (2009): 233-252.
 <<http://revistas.uned.es/index.php/RLLCGV/article/view/5953>>
- . “Bernat Metge.” En Albert Hauf ed. *Panorama Crític de la Literatura Catalana. I. Edat Mitjana*. Barcelona: Vicens Vives, 2010. 311-353.
- . “Del *Griselda* a *Lo somni*.” En *Simposi: Transmisión del patrimonio cultural. Clásicos traducidos que hacen clásicos (Transmisión, traducción, recepción)*, *eHumanista/IVITRA* 12 (2017): 211-221.
 <http://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/secure.lsit.ucsb.edu.span.d7_eh/files/sitefiles/ivitra/volume12/C/3.1.%20Buti%C3%B1%C3%A1.pdf>
- . “Deu petiteses que magnifiquen la *Griselda* catalana.” *Mirabilia/Medtrans* 12 (2020a/2): 48-66. <<https://www.revistamirabilia.com/medtrans/issues/mirabilia-medtrans-12-2020-2>>

- . “Dels primeríssims humanistes a Lull.” *eHumanista/IVITRA* 18 (2020b): 166-187.
<<https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/default/files/sitefiles/ivitra/volume18/3.1.%20Butinyà%CC%80.pdf>>
- . “El Griselda de Bernat Metge en español.” En *Projects. Publications of eHumanista*. Monografias, 2020c.
<<https://www.ehumanista.ucsb.edu/sites/default/files/sitefiles/publications/monographs/GRISELDA.pdf>>
- Butinyà, Júlia, Condom, Dolors & Vila, Pep. “El quadern d’exercicis catalano-llatins de Narcís Collell (1740-1744).” *Quaderns del Centre d’Estudis Comarcals de Banyoles* (1994): 229-241.
- Butinyà, Júlia & Cortijo, Antonio coords. *Catalan Humanism*. *eHumanista* 13 (2013).
<<https://www.ehumanista.ucsb.edu/volumes/13>>
- Conde, Juan Carlos & Infantes, Víctor. *La Historia de Griseldis (c. 1544)*. Viareggio-Lucca: Mauro Baroni ed. “agua y peña” 12, 2000.
- González Rolán, Tomás, Saquero, Pilar & López Fonseca, Antonio. *La tradición clásica en España (siglos XIII-XV). Bases conceptuales y bibliográficas*. Madrid, Clásicas, 2002.
- Gros, Sònia. “Aquella dolor amarga.” *La tradició amatòria clàssica en el ‘Curial e Güelfa’*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2015.
- Guillén, Jorge. *Entre lo uno y lo diverso. Introducción a la Literatura Comparada*. Madrid: Crítica, 1985.
- Hernández Esteban, María. “Lecturas del relato de Griselda: *Decameron* X, 10 y *Seniles*, XVII, 3.” *Rivista di Letteratura Italiana* 9/3 (1991): 373-399.
- Marco Artigas, Miquel. “Les cartes-marc de la història de Valter e Griselda de Bernat Metge i les del Griseldis de Petrarca.” *Scripta. Revista de literatura i cultura medieval i moderna* 2 (2013): 270-282.
- . ed. Bernat Metge. *Libre de Fortuna e Prudència*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona/IVITRA, 2010.
- Ribera, Joan. *Narradores y receptores boccaccianos en el medioevo catalán*. En María Hernández Esteban ed. *La recepción de Boccaccio en España. Cuadernos de Filología Italiana. Actas del Seminario Internacional Complutense 18-20 de octubre de 2000 (2001/3)*. Madrid: Universidad Complutense. 559-571.
- Riquer, Martín de. ed. i trad. Metge, Bernat. *Obras de Bernat Metge*. Barcelona: Universidad de Barcelona, 1959.
- . *Història de la Literatura Catalana II*. Barcelona: Ariel, 1964.
- Romera, José. “Bernat Metge y Joan Timoneda (patraña segunda): El doble filo de la imitatio.” *eHumanista* 13 (2009): 210-218.
- Rossi, Luca Carlo. *La novella di Griselda fra Boccaccio e Petrarca*. “La memoria” 229. Palermo: Sellerio, 1991.
- Rubió i Balaguer, Jordi. *Obres de Jordi Rubió i Balaguer* 8. Barcelona: Publicacions de l’Abadia de Montserrat, 1990.
- Rubió i Lluch, Antoni. “Joan I humanista i el primer període de l’humanisme català.” *Estudis Universitaris Catalans* X (1917-18): 1-117.
- Solà, Joan & Marcet i Salom, Pere. *Història de la lingüística catalana 1775-1900. Repertori crític*. Barcelona: Eumo, 1998, 2 vols.
- Soler, Abel. *La cort napolitana d’Alfons el Magnànim: el context de «Curial e Güelfa»*. València/Barcelona: Universitat de València/Institució Alfons el Magnànim/Institut d’Estudis Catalans, 2017, 3 vols, 4 toms.
- Tavani, Giuseppe. *Per a una història de la cultura catalana medieval*. “Biblioteca de Cultura Catalana” 83. Barcelona: Curial, 1996.